

*др Михаило Ђурић,
редовни професор Правног факултета у Београду, у пензији*

ПАТОС ИСТИНЕ

Патос истине је превасходно филозофски патос, јер обележава не само почетак филозофије, као патос чуђења, него и њену сврху. Достојанство филозофије као битно људске делатности, као делатности најснажније посредоване људском природом, одређује њена постојана усмереност према истини, њено неуморно трагање за истином, њена страсна обузетост истином. Тај патос је најчистији израз и најречитија потврда исконске привржености филозофије ствари мишљења. Из филозофије је тај патос прешао у науку и захватио многе друге гране духовне делатности, да би, на крају, прожео и озарио сав људски живот.

Колико је истина битна за филозофију, колико је филозофија пре свега и у првом реду заинтересована за истину види се већ по томе што су се на њу позивали чак и најстарији грчки мислиоци, претходници Платона и Аристотела, тзв. пресократовци, говорећи о њој с највећим могућим уважавањем. Већ њима је било јасно да је истина крајња и једина сврха филозофије, већ су они главни задатак филозофије видели у откривању истине. Наравно, то није била појединачна истина којој су они тежили, истина о појединачним стварима и догађајима, већ свеобухватна истина бића, истина бивствујућег у целини, истина света као таквог. Један од двојице најзначајнијих пресократоваца, Парменид, придао је чак тој истини божански статус, уздигао је на ранг божанства. Треба добро запазити: Парменид није славио богињу истине, већ истину као богињу. Код њега су истина и богиња једно, између њих нема никакве разлике, истина није под божанском заштитом, већ је сама божанство.

Није нимало лако одгонетнути шта су најстарији грчки мислиоци стварно подразумевали под истином. Не само стога што су они мислили о њој из духа грчког језика, па је већ сама њихова реч за оно што данас називамо истином тамна и загонетна, него и зато што је код њих више дошао до изражаја мистеријско-аподиктички него теоријско-хипотетички карактер истине, па данас напосто не знамо шта с тим да започнемо. Извесно је тек толико да пресократовско искуство истине има изворну снагу, да представља најраније мисаоно искуство те врсте. Парменидово изједначавање истине и богиње није песничка метафора, још мање је то уступак старим митским схватањима и веровањима. То поготово није вештачка конструкција у смислу каснијих хеленистичких

хипостаза апстрактних појмова. Схватање истине најстаријих грчких мислилаца заслужује озбиљну пажњу, над њим се морамо и те како дубоко замислити. Велико је питање колико нам при том могу помоћи Платон и Аристотел, јер су они већ говорили из једног другог мисаоног искуства. Разумевању изворног смисла пресократовског схватања истине у нашем је времену можда највише допринео Хајдегер (*Heidegger*) који је показао да грчка реч *aletheia*, којом је Парменид именовано своју богињу, дословно значи "нескривеност". Додуше, Хајдегер је сигурно отишао предалеко кад је дошао до закључка да су већ Платон и Аристотел потпуно напустили пресократовско схватање, да је исконска истина бића већ код њих пала у заборав.

У сваком случају, истина је тек код Платона и Аристотела доспела у средиште пажње као чисто теоријски задатак, тек је код њих патос истине постао истински филозофски патос. Јер, тек је код њих филозофија доиста стала на своје ноге, збацила маску дубокоумности и узела логичко-дискурзивни облик. Насупрот пресократовском схватању истине као нескривености (или, тачније, као самооткривености бића на начин неотклоњиве нужности), Платон и Аристотел су пробудили смисао за истину као дело човеке слободе. Под непосредним утиском Сократовог открића општег појма, они су искусили истину на нов начин. Полазећи од његовог првобитног карактера као нескривености, својски су се zaloжили за њено остварење, помогли јој да пређе из облика непосредности у облик посредованог знања. На тај су начин Платон и Аристотел уистину утемељили филозофску традицију. Истина није нека надљудска космичка мудрост коју човек добија на поклон, већ нешто што он мора да избори властитом снагом. Непосредно зрење нескривеног бића није довољно, неопходно је методички осигурати истину. Оно што се намеће снагом нужности, али се не може ни доказивати, ни оповргавати, нема велику филозофску вредност, чак једва и спада у филозофију. Човек-филозоф није обичан извршилац, који на просто преноси самообјављену истину, већ делатни саучесник у том збивању. Његова улога није у томе да само пусти ствари да буду или не буду оно што јесу, него да учествује у стварању њихове суштине. Није важно да ли су Платон и Аристотел стварно надмашили пресократовце. Извесно је да су они прибегли друкчијем решењу. Уместо да остану при сликовитим чулним представама помоћу којих су њихови велики претходници догматички изразили самооткривену истину, они су кренули критичким путем, увели појмовне претпоставке мишљења како би омогућили слободан увид у истину бића, како би сами открили ту истину трагајући за њом.

Но, упркос свим разликама које постоје између Платона и Аристотела у многим важним тачкама - које су тако велике да се чак с правом можемо питати није ли основна намера Платонове дијалектике потпуно извитоперена у Аристотеловој логици - у једном су се они, ипак, несумњиво слагали: обојица су били мишљења да је биће у основи откривено, да је светло, провидно, прозрачно, те да је човек неодложно упућен на истину, да увек већ некако живи у њој, да је никако не може потпуно промаштити. Овај њихов "оптимистички" став, који је касније с правом означен као "светлосна метафизика", побудио је многа неосно-

вана очекивања и дао повода многим грубим неспоразумима. Пребрзо се поверовало да светлост ума неограничено влада светом, да целина бивствујућег не баца никакву сенку, да на њој нема никаквих тамних мрља, да се све ствари могу сазнати до краја и без остатка. И, што је још горе, пребрзо се закључило да је слободно искуство истине бића могућно догматизовати, то јест претворити у систем апсолутног знања.

Разуме се да су Платон и Аристотел били неупоредиво опрезнији и одмеренији у том погледу од својих следбеника и настављача. Патос истине којим су они задојили филозофију није био прожет фанатизмом и искључивошћу. Код њих је тежиште увек било на тражењу истине, а не на њеном поседовању. Пред очима им је увек лебдела могућност заблуде, непрекидно их је опседала алтернатива привида, лажи и обмане. О некој њиховој, тобоже, безграничној вери у доступност и расположивост истине бића посредством дискурзивног мишљења, не може бити говора. Њихова основна филозофска сазнања и увиђања више су хипотетичког него аподиктичког карактера. Нису нужна и неоспорна у смислу самооткривене истине, али нису ни случајна и насумична набачена у том смислу да би била сасвим необавезна. Јер, ни Платон ни Аристотел нису мислили да слободна употреба ума вуче у бездан, да се своди на пуку произвољност. Знали су они добро да је мишљење ограничено унутрашњим захтевима, да носи у себи своју нужност, да само себе осигурава и утемељује. Зато су се њих двојица тако постојано и одлучно супротстављали софистима свих врста и боја, тим ватреним поборницима апсолутне слободе, који су уображавали да се све може подједнако успешно доказивати и оповргавати, јер нема никаквих чврстих мерила на основу којих би се могла повући разлика између истине и неистине.

Почетком новог доба филозофија је, међутим, кренула новим путем. Потпуно се удаљила од свог пресократовског почетка, а у великој мери и одвојила од свог платоновско-аристотеловског залеђа. Дошло је до неочекиваног заокрета у схватању истине, до њеног потпуног увлачења у унутрашњост субјекта. Уместо некадашњег мање или више строгог слободног трагања за оним што је од искона откривено, што је унапред већ некако дато, разбуктала се вера у могућност сувереног располагања истином. Под окриљем радикалне скепсе према свему наслеђеном, чак уз гротескно самовеличање које не преза ни од загрижености и нетрпељивости, сада је превагу добила жудња за извесношћу, за несумњивим, аподиктичким знањем. Овај "коперниковски обрт" у филозофији одлучно је најавио већ Декарт (*Descartes*), који је прокрчио пут схватању истине у смислу идентитета, не више само подударности појма и ствари. Од њега почиње жустро одвајање од традиције, чак важи као нешто по себи разумљиво да та традиција не заслужује никакво поштовање, да нема више шта да се тражи у њој, да од ње нема шта више да се научи. Насупрот свим својим претходницима, Декарт је нашао да мишљење мора почети из почетка, да мора почети за себе, ако уопште хоће да се домогне истине. Он је успоставио унутрашњи свет субјекта као њену највишу инстанцију, открио да је мисаоно *ја* (*ego cogito*) онај непоколебљиви темељ (*fundamentum inconcussum*) у који се никако не може сумњати и на коме се мора утемељити свеколико

знање. Једном речју, утврдио је да је самосвест битан услов истине, те да вреди само знање које само себе зна.

Овај нововековни фанатички патос истине нашао је највиши и најчистији израз код *Хегела* да би се код многих његових следбеника и настављача наметнуо у сасвим грубом и застрашујућем облику. Хегел му је дао спекулативну тежину и значај, поред тога што га је проширио и обогатио многим новим састојцима. Али код Хегела је већ потпуно јасно да тежиште није више на тражењу истине, него на њеном поседовању. Тај нови филозофски патос одзвања, тако рећи, са свих странаца његовог тешко приступачног дела. Ко не уме да га лако препозна на многим другим местима, морао би осетити његов продоран глас бар у једној чувеној Хегеловој програмској изјави. Очигледно чврсто уверен да је нашао оно за чим су сви његови претходници узалудно трагали, да је коначно довршио давно започету филозофску грађевину, Хегел није презао да отворено каже како му није по вољи ни само име филозофије. "Допринети томе да се филозофија приближи облику науке", каже она на једном месту у предговору *Феноменологији духа*, "учинити да она по могућству одбаци своје име *љубав* према *знању* и постане *стварно знање* - то је задатак који сам себи поставио". Доиста, доследност достојна сваког поштовања.

Иначе, Хегел је на сасвим особен начин одговорио свом задатку. Не везује се мисао о крају филозофије случајно за њега. И не садржи његов филозофски систем случајно у себи историју филозофије као свој битан саставни део. Његово је решење тако савршено да савршеније не може бити. Истина је и за Хегела целина (као што је била и за сву традицију), и има карактер знања које само себе зна (као што је већ имала код Декарта), али то је сада битно временски и историјски одређена истина, заправо истина сагледана из перспективе краја историје. По Хегеловом мишљењу, истина се збива као процес, представља производ дијалектичког посредовања. Она настаје самокретањем мишљења, односно ступњевитим ходом бића које се у мишљењу изражава преко низа теза и антитеза које се укидају, одржавају и превазилазе у увек новој синтези. Дијалектички процес је састављен од многих кругова, јер је синтеза у исти мах и напредак и повратак, а и сам тај процес у целини је по својој структури "један у себе завит *круг* на чији почетак, једноставан темељ, посредовање намотава крај". У том процесу истина се нужно изокреће у неистину, на свим ступњевима тог процеса истина напредује заобилазним путем, она саму себе обмањује како би се отрезнила, излучује из себе своју супротност како би ојачала у борби с њом. Изворно светлосни карактер бића је залога њене коначне победе над неистином. Највиши ступањ дијалектичког процеса Хегел назива апсолутном идејом. Наглашава да је апсолутна идеја "*испуњено биће*", непролазан *живот*", чак "*сва истина*". Као највише јединство свих мисаоних одредаба, апсолутна идеја је "*појам који себе поима*", то јест "*конкретан тоталитет*" који "вечно производи и вечно превазилази" "најоштрију супротност у себи". Наравно, апсолутна идеја би управо као завршетак система морала бити и његов почетак, то јест непосредност и неистина (као што наговештава и сам Хегел у својој "*Науци логике*"), али то не

доводи у питање саму структуру дијалектичког процеса, већ пре потврђује његову бесконачност.

Поменимо само узгред да је Хегелово схватање истине у великој мери настало у полемици с Кантом, тим првим великим критичарем апсолутистичких претензија филозофије, да представља одлучан покушај да се превазиђу ограничења која је Кант поставио људском сазнању. Та се околност објашњава тиме што је Кант био Хегелов непосредан претходник (нешто млађи савременик), и то веома утицајан претходник, па овај никако није могао да избегне расправљање с њим. Кант је, наиме, настојао да пробуди критички интерес ума, његову свест о властитој коначности, и да тако сузбије метафизичку склоност ка апсолутном знању. Нашао је да је могућност сазнања везана за одређене услове, да је неопходна примена разумских категорија на опажајни искуствени материјал да би се стварно догодило тако нешто као сазнање. Хегел је пошао од тих Кантових претпоставки, али је отишао у сасвим другом правцу. Одбацио је Кантову разлику између "појаве" и "ствари по себи", као и разлику између субјекта и објекта која је омогућила закључак да је "ствар по себи" несазнатљива. Тако је Хегел отворио пут који је чак и многе Кантове следбенике и настављаче одвео на странпутицу. Додајмо, ипак, да ни Кант није био сасвим лишен метафизичких предрасуда. У својој практичној филозофији он је чак прибегао употреби трансценденталних идеја (Бог, слобода и бесмртност) у облику практичних постулата, и тако и сам подлегао теоријској филозофији. Отуд није нимало чудно што је Ниче био толико подозрив према Канту, што му се ругао на сваком кораку, што га је критиковао не мање жустро и беспощедно него Хегела.

Ако је тачно да наведени примери из античке и модерне филозофије довољно убедљиво потврђују раније изнету поставку да је филозофски патос превасходно патос истине, да је тај патос својствен филозофији од њених најстаријих, до њених најновијих великих остварења, да чини њену срж и њено биће, онда је сада прави тренутак да се суочимо с *Фридрихом Ничеом (Friedrich Nietzsche)*, озлоглашеним весником европског нихилизма, који је први одлучно довео у питање тај патос, који се први одважно супротставио читавој филозофској традицији управо због њене претеране заокупљености истином.

Изнаенађује да је већ млади Ниче био радикално критички настројен према филозофији, да је с највећим подозрењем гледао на њена настојања, да је најоштријим речима оспоравао управо саму ствар филозофије. Тешко да се код зрелог и позног Ничеа може наћи иједна нова мисао у вези с тим коју млади Ниче није већ бритко изговорио. Довођење истине у питање је Ничеов најпречи и најважнији циљ, његова главна брига, његов лични знак распознавања. Он први изричито тврди да је истина изгубљена, да је њено време прошло, да је свршено с њом. У том погледу код њега нема ни трунке колебања и посустајања, већ постоји готово невероватна одлучност и доследност у свим фазама стварања. Отуд толики неспоразуми око Ничеа и толики отпори према њему, отуд сва сумњичења и све недоумице око тога спадају ли његови мисаони продори и увиђања уопште још у филозофију.

У Ничеовој раној заоставштини израз "патос истине" јавља се на више места. Увек с критичким нагласком, као ознака за једно потпуно неприхватљиво настројење. Ниче нигде не објашњава порекло тог израза, нити игде полаже ауторско право на њега. Судећи по томе како се слободно послужио њиме, пре би се рекло да га је сам измислио, него однекуд позајмио. Израз се појављује изненадно, најпре као наслов једне књиге за коју је написан само предговор, и исто тако нагло ишчезава. Најчешће се среће у забелешкама из 1872/73, али га има и у забелешкама из 1876/77. године, да би касније нестао без трага. Није јасно чиме треба објаснити потпуно одсуство тог израза у Ничевим објављеним списима, као и Ничеово очигледно не случајно одустајање од његове даље употребе. Јер, тај израз тако добро пристаје филозофији да јој бољи није ни требало тражити. Читава досадашња филозофија била је доиста дубоко прожета тим патосом, најпре у смислу слободног тражења, касније све више у смислу загриженог поседовања истине, тај патос тачно погађа дух традиционалне филозофије, тачно изражава оно у чему је филозофија одвајкада видела свој најдубљи смисао и оправдање.

Ниче није сумњао да је филозофија од почетка окренута према истини, да тежи за њом, да је у највећем могућном степену заокупљена њоме. То је за њега била неоспорна основна одредница њеног досадашњег положаја. Али, он је одлучно разобличио тежњу за истином као својеврсно лудило, као заслепљеност најгоре врсте, и тако филозофију извргао најстрашнијој порузи. Чак је провукао између редова да је истина озбиљна претња човековом опстанку, те да ће човечанство због ње једном сигурно пропасти. Ово утолико што истина, по његовим речима, "убија" оне који јој служе исто тако немилосрдно као што "убија саму себе" чим увиди "да је заблуда њен темељ", чим увиди да је "борба за истину", заправо "борба за свето убеђење", а у тој борби нема ни обзира, ни предаха. Што је још важније, Ниче је отворено порекао саму могућност истине, нашао је да незаинтересовано сазнање истине уопште није могуће, чак да уопште не постоји "нагон за сазнањем и истином", већ само нагон за вером у истину". По његовом мишљењу, човек се не интересује за свет и бивствујуће у целини зато што хоће да сазна нешто, већ зато што хоће да верује у нешто. Ову "веру у истину" он ће касније назвати "вером у метафизичку вредност". Чисто незаинтересовано сазнање истине није могуће напосто стога што сваки нагон тежи задовољењу, што сваки хоће да ужива у свом задовољењу, па друкчије не може бити ни с нагоном за сазнањем. Тај нагон прикрива своју праву природу кад представља да тежи само за истином. Јер, истина не усређује ("истина је хладна, каже млади Ниче), "логички докази" нису довољни, потребни су "докази снаге". Задовољење може да пружи једино вера у истину, која је, заправо, вера у њене "благотворне последице", та је вера "моћна", подстиче осећање моћи. Тако је млади Ниче из темеља уздрмао схватање које је дало печат читавој филозофској традицији.

Сасвим у складу с овим раним критичким запажањима, на неки начин сажимајући њихову поруку, али мислећи више на будућност филозофије него на њену прошлост, зрели Ниче је записао следеће: "Ново у нашем садашњем ставу према филозофији јесте убеђење које

још ниједно доба није имало: *да ми немамо истину*. Сви су ранији људи 'имали истину': чак и скептици". Треба добро ослушнути смисао овог указивања. Овде је повучена оштра линија разграничења према свеколикој досадашњој филозофији. Али не само у том смислу што је Ниче одлучно раскрстио с филозофском предрасудом у погледу истине. Из ових речи неодољиво избија један нов патос филозофирања. Ниче хоће да каже како је филозофија данас доспела у ексцентричан положај, како је на помолу нека њена дружчија могућност. Очигледно дубоко потресен нихилистичким искуством свог доба, искуством растварања обавезности безусловног начела у условностима најразличитије врсте (коме је у великој мери и сам тек крчио пут, говорећи из њега), Ниче је с правом упозорио на далекосежну промену места и улоге филозофије с обзиром на то искуство. Губитак истине је догађај од прворазредне важности за филозофију. Тај губитак није никаква случајна незгода филозофије (коју је она, евентуално, могла избећи и коју би, можда, могла лако забашурити или преболети), већ њен епохалан удес. То је нешто због чега сва досадашња филозофија постаје историјски превазиђен појам. Јер, није у питању ова или она појединачна истина за коју Ниче тврди да филозофија њоме више не располаже, већ је у питању сама истина бића коју он проглашава изгубљеном за филозофију. Нема више свеобухватне истине која осветљава и осмишљава простор људског мишљења и деловања и на основу које тек постаје могућна чак и најобичнија појединачна истина. Не само што филозофија не полаже више право на то да поседује такву истину, него се она више и не труди око тога да је нађе.

Толико је Ниче био сигуран да је пропала сама ствар због које је филозофија тако дуго уживала изванредно велики углед, и то да је пропала безнадно и неповратно, да је чак изричито одустао да своју филозофију назове "љубав према мудрости". Чинило му се да је тај назив сасвим неприкладан а не само одвећ нападан у ситуацији у којој је човек изгубио апсолутно средиште, па је све постало крајње нејасно и неизвесно. Био је начисто с тим да је филозофија дошла до краја, да се потпуно исцрпла велика схема традиционалног филозофирања, те да нема више никаквог смисла држати се пређеног пута, већ да је неопходно ударити новим правцем, отиснути се у непознато, покушати још једном све из почетка. Уместо имена "љубав према мудрости", Ниче је мислио да би његовој филозофији боље пристајало име "умеће неповерења" и да би над њеним улазним вратима требало да буду исписане Епихармове речи *memneso apistein* ("упамти да не треба веровати"). Надао се да би једно такво "одбојно име" могло корисно послужити да његова филозофија остане оно што би она сама једино хтела да буде - строго индивидуална филозофија ("филозофија за мене", како каже Ниче). Треба озбиљно схватити побуде и смисао овог Ничеовог очигледно подругљивог поигравања с именом филозофије. Није он случајно прибегао поменутом прекрштавању. Онај ко зазире од догматских замки сваког уопштавања - замка је у томе што свако уопштавање, заправо, значи претварање своје истине у "истину за сваког" - тај не може поштедети ни властиту филозофију таквог зазирања. Чак према њој мора бити најнеповерљивији. Зато је Ниче отворено изражавао сумњу у јединство

своје филозофије, радије је говорио о својим филозофијама (у множини) него о својој филозофији (у једнини).

Нема никакве сумње да је филозофија код Ничеа испала из свог лежишта, да је прекинула са својом суштином. Она ту ни по чему више не личи на своју достојанствену претходницу. Њени су знаци распознавања игра, привид, експеримент, а не Бог, истина, биће. Доиста је тешко замислити радикалније одступање и већу удаљеност од традиционалног појма филозофије. Све је код Ничеа друкчије него код његових претходника, сви су путокази измењени, сва су тежишта померена на супротну страну. Свуда се осећа продор једног новог, досад још непознатог филозофског патоса. Свакако, не тако племенитог и узвишеног какав је био онај који је доскора неограничено владао, али не мање снажног и изворног од њега. Додуше, филозофија код Ничеа још није прешла у нов облик, упркос свим његовим необузданим залетима и истрчавањима у страну. Нити је, уосталом, прешла ни до данашњег дана, нити ће, можда, икад прећи. Много шта стоји томе на путу. Ниче је снажно усмерио филозофију у новом правцу, али није отишао даље од првих корака. "Филозофија будућности" је више његов програм него његово дело. Нејасно је докле се уопште може стићи ако се истина стави међу заграде, ако се одустане од трагања за њом, ако се "ступњевни привидности" узму као довољна замена за њен срушени ауторитет. Јасно је тек толико да филозофија будућности неће гајити никакве апсолутистичке амбиције, ни у логичко-теоријском, ни у морално-практичном смислу, већ да ће бити неупоредиво скромнија од своје претходнице. Да би одговорила свом задатку, она се мора клонити сваког догматизма, сваког укућивања и окоштавања у некој апстрактној духовности, мора бити подозрива и сумњичава према свему безличном и општем, према свему што стеже и спутава слободну игру човекових стваралачких способности. Њена главна и најпреча брига може бити само унапређење појединачног живота, то јест уздизање снаге и моћи, повећавање богатства и пуноће тог живота.

Остаје отворено питање може ли овај нови патос једном стварно до краја обузети и из основа преобразити филозофију и тако уистину омогућити почетак једног друкчијег начина човековог постојања на овој Земљи.